

Del perdó a la reconciliació. Consideracions interculturals

August Monzon i Arazo¹

Universitat de València

L'OBJECTE D'AQUESTES CONSIDERACIONS és situar la recuperació o actualització de la justícia restaurativa en el nostre context post-modern, caracteritzat per la importància creixent de les relacions interculturals dins del procés globalitzador. Amb aquest fi, em propose combinar les perspectives diacrònica i diatòpica, en el sentit exposat per Raimon Panikkar. Començaré recordant com la justícia restaurativa és una realitat institucional que trobem present, no únicament en cultures allunyades de l'Occident hegemònic, sinó també en la tradició social i jurídica indoeuropea, una de les dues grans fonts o arrels que han donat origen a la cultura occidental. Tot seguit, consideraré l'altra tradició fundant de la civilització europea, el judeocristianisme, atenent tant al tronc comú —la Bíblia—, com als respectius desenrotllaments particulars —el judaisme i el cristianisme— i considerant especialment la dinàmica que va del perdó a la reconciliació.

I

És sabut que en els sistemes jurídics propis dels pobles i cultures

1. Ponència presentada al III Seminari Internacional «Filosofia de la pau i justícia restaurativa», celebrat a València del 4 al 7 de febrer del 2013 en el marc del Màster en Drets Humans, Pau i Desenvolupament Sostenible (Universitat de València).

La paraula *ius* significava primitivament «fórmula sagrada», la qual era coneguda només pels sacerdots i emprada per estos —després pels *iurisprudentes* o juristes especialitzats— per a sanar les disfuncions del cos social.

anterior a l'aparició de les grans religions, tant de tipus «còsmic» — fonamentalment: hinduisme, budisme, confucianisme-taoisme i xintoisme— com de tipus «històric» o «profètic» —les tres religions monoteistes: judaisme, cristianisme i islam—, ocupa un lloc central la categoria de sanació/restauració de les relacions intragrups que han sigut trencades o malmeses, i això a partir d'una visió holística: el que s'ha anomenat «cosmosentiment» o arrelament profund, alhora en la comunitat humana i en la natura —en la Terra/Gaia, viscuda com a mare sagrada, com a Mare per antonomàsia.

Com ja va observar Losano (1993), estes pràctiques continuen en vigor tant en moltes comunitats *indígenes* de nord a sud del continent americà —«sentències en cercle» i «cercles de sanació» a Canadà, «tribunals de pacificació» als EUA, la justícia tzeltal a Mèxic (Grillen-zoni-Cubells-García, 2012)...—, com entre els *aborígens* d'Oceania —per exemple, conferències de grups familiars a Nova Zelanda— i també, en alguna mesura si més no, en les cultures *tribals* africanes i en les cultures *populars* de l'Àsia.

A estes cultures, abans denominades, d'una forma un tant pejorativa, «primitives», se'ls diu ara, amb més propietat, «arcaiques», en el sentit que conserven una relació privilegiada amb l'*arkhé*, amb l'origen o inserció en la Terra i en el cosmos, i preserven així una «ecologia» essencial, per utilitzar la suggerent expressió encunyada per Raimon Panikkar (1994). Des de la perspectiva jurídica, la Conferència Mundial de Drets Humans, reunida a Viena el 1993, un any després del cinqué centenari del descobriment i colonització d'Amèrica (1492-1992), reconeix els drets dels pobles indígenes en la Declaració (art. 20) i s'ocupa de llur promoció i garantia en el Programa d'Acció (arts. 28-32).

A la Bíblia trobem, abans que res, una concepció *retributiva*, que consisteix en el càstig del pecat de l'home com a transgressió de la Llei i, doncs, com a ofensa feta a Déu mateix.

Ara bé, aquest mateix rerefons el podem rastrejar en les antigues cultures entroncades amb la nostra tradició occidental. En efecte, si consultem el sempre instructiu *Vocabulaire des Institutions Indo-Européennes* d'Émile Benveniste (1969), hi podem comprovar com, en els seus orígens, el dret romà —el dret romà «arcaic»— respon a eixa mateixa visió. La paraula *iūs* —d'on deriven els nostres mots «jutge», «justícia» o «jurídic»— significava primitivament «fórmula sagrada», la qual era coneguda només pels pontífexs o sacerdots i emprada per estos —després pels *iurisprudentes* o juristes especialitzats— per a sanar les disfuncions del cos social, a la manera com un metge tria el remei més adient o un apotecari elabora una «fórmula magistral» a partir d'un repertori o receptari tradicional, resultat de la decantació d'experiències anteriors, en estos casos amb la finalitat de sanar les malalties del cos físic individual.

Els *iura* (després, conjunt d'*actiones* de caràcter processal, més avant encara, «drets subjectius») eren l'instrument per a canalitzar les controvèrsies entre particulars i retornar així l'harmonia a la comunitat. Sacerdots o xamans, metges i juristes tenen, doncs, prou en comú... En tot cas, en aquesta fase «originària» tots ells estan investits únicament d'*auctoritas* o reconeixement «tècnic», però manquen de *potestas* (poder coactiu) i fins i tot de «titulació» professional oficial.

La comprensió «terapèutica» o «restaurativa» del dret es fa més evident si tenim en compte les derivacions de l'ètim indoeuropeu *med*—. Així, en l'antiga llengua etrusca, *medos* significa «dret». En grec la mateixa paraula s'usava per a referir-se al rei o governant com a gran metge del cos social (per exemple, *Zeús medon*, el pare dels déus que s'ocupa de conservar i/o restaurar l'ordre/harmonia —*cosmos*— de l'Olimp). I el *medeor* llatí (tenir cura de, reparar) és a l'origen dels nostres mots «medicina», «metge» o «remei».

De forma paral·lela va desplegant-se la idea de justícia *salvífica*, segons la qual és Déu mateix qui, per virtut de la seua misericòrdia (*hésed*) justifica l'home en perdonar els seus pecats.

II

Considerem ara la tradició judeocristiana. En la Bíblia hebrea o Tenak —el que encara anomenem «Antic Testament» en els ambients de cultura cristiana— la idea de justícia s'estructura a partir de la noció de Llei, amb majúscula: no la concepció de llei com a orde còsmic, pròpia de les religions politeistes i/o panteistes —per bé que esta perspectiva serà assimilada pel junsnaturalisme cristià—, sinó la del conjunt de normes o preceptes establits pel Déu únic i creador, que revela al poble d'Israel els seus designis i la seua voluntat, preceptes que es troben positivats en la Torà (Pentateuc) i actualitzats en els altres llibres del Tenak.

Lluny del que fan veure clixés massa freqüents, en aquests llibres es palesa una important evolució en la idea de justícia. Hi trobem, abans que res, una concepció *retributiva*, que consisteix en el càstig del pecat de l'home com a transgressió de la Llei i doncs com a ofensa feta a Déu mateix. En aquest context l'anomenada «lleï del talió» (Ex 21, 23-25; Lv 24, 18-20; Dt 19, 21) suposa, com se sap, una limitació reglada de qualsevol comprensió vindicativa de la justícia. Ara bé, de forma paral·lela a aquests plantejaments, va desplegant-se, quasi a tall d'alternativa, la idea de justícia *salvífica* segons la qual és Déu mateix qui, per virtut de la seua misericòrdia (*hésed*), justifica l'home en perdonar els seus pecats.

Esta noció serà aprofundida per Pau de Tars i així apareix en les seues cartes, sobretot en l'Epístola als de Roma² —escrit que té com a

2. És per això que l'expressió *dikaioyne Theou* de Rm 1, 17 ha pogut ser traduïda per «amnistia que Dios concede» (*Nueva Biblia Española*, 1975), «justicia salvadora de Déu» (*Biblia Valenciana Interconfesional*, 1996), «fuerza salvadora de Dios» (*La Biblia. Traducción Interconfesional*, 2008).

A les Esglésies d'Occident mantenen de forma quasi exclusiva la imatge de jutge. La dimensió reconciliatòria o restaurativa de la justícia resta així força enfosquida i en conseqüència, esdevé irrellevant en l'àmbit espiritual, moral i juridicopolític.

transfons, precisament, la relació entre jueus i cristians. Per a sant Pau és mitjançant la fe en Jesús que l'home pecador rep la «justificació» de Déu i hi queda *reconciliat*. Aquesta idea paulina de reconciliació amb Déu, que no apareix en el Tenak, coneixerà un desenvolupament ulterior en les cartes deuteropaulines (Epístoles als de Colosses i als d'Efes). En aquests escrits, a diferència de cartes autèntiques de Pau, com la Segona epístola als de Corint o Romans, la reconciliació inclou la reparació/restauració de les relacions malmeses, no solament entre l'home i Déu, sinó dels hòmens entre si, i fins amb els altres éssers de la creació. Es tracta de la dimensió còsmica i alhora històrica —també, doncs, institucional i política— de la reconciliació. En aquest sentit, es troba molt pròxima a les idees bíbliques de pau/*xalom* com a fruit de la justícia (central en els profetes) i d'unitat en la diversitat (pròpia del Nou Testament).

En la primera reflexió cristiana postbíblica, duta a terme pels Pares de l'Església durant els segles II-VIII, la visió restaurativa de la justícia s'expressa particularment en l'atribució a Déu i a Jesús del nom de Metge («dels cossos i de les ànimes»), en concurrència amb el de Jutge («de vius i de morts»). A l'Orient cristià, sobretot en la tradició siriana, tots dos títols s'entrellacen en complementarietat dialèctica en autors com Ignasi d'Antioquia (1988: 73), Efreem de Nísibis (1997: 63) o Isaac de Nínive (2005: 27). Tanmateix a les Esglésies d'Occident —amb un impacte molt més gran sobre l'imaginari cultural global— mantenen de forma quasi exclusiva la imatge de Jutge. La dimensió reconciliatòria o restaurativa de la justícia resta així força enfosquida i al capdavant esdevé irrellevant en l'àmbit espiritual, moral i juridicopolític.

A això cal afegir l'influx decisiu que la «teologia de la satisfacció» d'Anselm de Canterbury (†1109), exposada en el cèlebre tractat *Cur Deus homo*, ha exercit en el cristianisme occidental al llarg de deu segles. La idea grecoromana d'orde i les concepcions germàniques sobre l'honor conflueixen en una visió de la redempció que prima l'aspecte retributiu (Jesús naix per a morir i satisfer així l'honor de Déu, que el pecat de l'home havia ofès), fins al punt d'oblidar la dinàmica restaurativa —en definitiva, humanitzadora— del perdó.

En el temps crucial de transició a la modernitat, Luter mateix, amb la seua visió forense del perdó com a no imputació, segueix en bona part presoner dels esquemes anselmians. La perspectiva de Calví, amb la seua assimilació dels ideals humanistes, permetrà —després de segles amb una forta tendència al rigor i a la severitat en la tradició calvinista— nous desenvolupaments en la direcció d'una ètica social reconciliatòria, sobretot per influència del teòleg Karl Barth i del moviment ecumènic contemporani (Martínez Seguí-Monzón-Colomer, 2012). Però, dins el conjunt de la Reforma protestant, seran els menonites i els quàquers —seguidors, respectivament, de Menno Simons, anabaptista holandès (†1561), i de George Fox, no-conformista anglès (†1691)— els qui, en virtut de la seua radical independència respecte del poder polític, actualitzaran amb convicció i decisió les pràctiques restauratives/inclusives de Jesús de Natzaret —les quals, més ençà de les grans teoritzacions de la teologia dogmàtica, n'expliquen a bastament la condemna i l'execució.

I el judaisme postbíblic? Ací cal destacar, sobretot, el concepte de *tikkun olam* («reparació del món»), que apareix en el Talmud i en la Càbala i en el qual insisteix a hores d'ara el judaisme reformat. Com ha indicat el professor Fernando Millán (2005), «potser el cristianisme ha subratllat més la gratuïtat i la misericòrdia, i el judaisme la justícia, la reparació»: el risc del judaisme és, per tant, recaure en la justícia vindicativa, mentre que la temptació permanent del cristianisme és no prendre seriosament les implicacions del perdó i oblidar les víctimes, arribant així a fer-se còmplice de llurs botxins. Pel que fa a l'Església catòlica, és interessant observar com, arran del Concili Vaticà II (1962-1965), es va recuperar la denominació antiga de «reconcilia-

L'única alternativa digna de l'home consisteix a fer possible una veritable reconciliació, que és sempre costosa, «cara», ja que suposa escoltar, comprendre i acollir l'altre.

ció» per al sagrament habitualment anomenat de la «penitència». Mentre que aquest darrer nom remarca l'aspecte oneros del penediment en el procés de canvi personal, el primer expressa millor el moment de la gratuïtat i alhora la dimensió comunitària i social. Amb un enfocament equilibrat, el *Catecisme de l'Església Catòlica* (1992) —no així el *Codi de Dret Canònic* (1983) — fa servir les dues denominacions com a complementàries.

* * *

Parafrasejant Dietrich Bonhoeffer i Hannah Arendt, podem afirmar que el perdó barat duu a la banalització del mal. L'única alternativa digna de l'home consisteix a fer possible una veritable reconciliació, que és sempre costosa, «cara», ja que suposa escoltar, comprendre i acollir l'altre: arrebregar tots els fragments —tots els valors i experiències— d'humanitat, «perquè no es perda res» (cf. Jn 6, 12). Certament, l'amor, més enllà de tot sentimentalisme, és una exigència antropològica i ètica que la tradició judeocristiana expressa de forma precisa com a «manament».

BIBLIOGRAFIA

- BENVENISTE, Émile: *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, Les éditions de minuit, París, 1966.
- EFREM DE NÍSIBIS: *Himnes i homilies*, Col·lecció «Clàssics del Cristianisme» 68, Edicions Proa, Barcelona, 1997.
- GRILLENZONI, Elena — Lola, CUBELLS — Marisela, GARCÍA (coord.): *Manual de derecho indígena desde la experiencia de reconciliación y justicia tseltal*, Centro de Derechos Indígenas A.C., México, 2012.
- IGNASI D'ANTIOQUIA: *Cartes*, Col·lecció «El gra de blab», 69, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1998.
- ISAAC DE NÍNIVE: *Centúries sobre el coneixement*, Col·lecció «Clàssics del Cristianisme», 99, Edicions Proa, Barcelona.
- LOSANO, Mario G.: *Los grandes sistemas jurídicos*, Editorial Debate, Madrid, 1993.
- MARTÍNEZ SEGUÍ, Joan Alfred — August MONZÓN — Ana COLOMER (dirs.): *Soli Deo gloria. El llegat de Joan Calví (1509-1564) i la construcció de la modernitat*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2012.
- MILLÁN, Fernando: «Dos retos del pensamiento judío a la idea cristiana del perdón», *El Olivo*, 61-62 (2005), 119-188.
- PANIKKAR, Raimon: *Ecosofía. Para una espiritualidad de la tierra*, San Pablo, Madrid, 1994.